

Geografische mobiliteit en misdaad

Rede uitgesproken door

dr. G.J.N. Bruinsma

bij gelegenheid van de aanvaarding van het ambt
van gewoon hoogleraar in de criminologie en penologie
aan de Universiteit Leiden op dinsdag 23 mei 2000

Mijnheer de rector magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

*Inleiding*¹

In mijn studie naar de georganiseerde misdaad op de luchthaven Schiphol voor de Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden wezen bronnen van de Marechaussee er op dat Schiphol toen te maken had met bagagediefstallen en zakkenrollerij door professioneel georganiseerde dadergroepen die internationaal opereerden (Bruinsma, 1996). De daders waren steeds maar enkele dagen op een bepaalde luchthaven in Europa actief om vervolgens naar een andere luchthaven te vertrekken voordat de opsporingsinstanties alert werden en acties ondernamen naar aanleiding van een groeiend aantal aangiften van gedupeerde reizigers. De leden van de groepen, die na verloop van tijd op diverse Europese luchthavens zijn aangehouden, waren afkomstig uit vele landen in de wereld.

Een andere zaak speelde zich enige tijd geleden af. Twee rivaliserende groepen voetbalsupporters uit verschillende steden spraken via gsm's en internet met elkaar af op 'neutraal' terrein de strijd aan te gaan. In colonne werden honderden mannen en enkele vrouwen per auto vervoerd naar de plaats van de afspraak. Bij een snelweg in de buurt van Beverwijk troffen beide groepen elkaar en gingen zij elkaar in de daarnaast gelegen weilanden te lijf met knuppels, hamers en andere wapens. Een van hen liet daarbij het leven en vele supporters raakten gewond. Met behulp van vervoermiddelen en moderne communicatietechnieken waren beide groepen in staat een eigen lokatie voor hun gevecht vast te stellen in plaats van het voetbalstadion waar de ME hen gewoonlijk al staat op te wachten.

Het kan u niet zijn ontgaan dat de wereld in hoog tempo verandert. De razendsnelle ontwikkelingen binnen de informatie- en communicatietechnologie stellen burgers in staat gegevens uit te wisselen, te communiceren met wie zij willen, handel te drijven met mensen waar ook ter wereld. Internet maakt het ons mogelijk in contact te treden met andere computerbezitters over de hele wereld. De economische groei die daarmee gepaard gaat, biedt ons de gelegenheid goedkoop en snel te reizen naar zelf gekozen plaatsen en contacten te leggen die vroeger voor velen onbereikbaar waren. De schaal waarop dat allemaal gebeurt, is ongekend in de geschiedenis van de mensheid. Door globalisering, internationalisering, schaalvergroting, technologische en economische ontwikkelingen², neemt de fysieke mobiliteit van mensen toe.

Aanwijzingen voor de juistheid van deze waarneming zijn er legio. Mensen kunnen zich als gevolg van verbeterde en snellere vervoermiddelen als auto's, treinen en vliegtuigen in korte tijd over grote afstanden verplaatsen. Tegenwoordig lokken vliegtuigmaatschappijen met extra lage tarieven klanten om een dagje boodschappen

¹ Met veel dank aan Ben Rovers, Peter van der Laan, Henk van de Bunt en Ellen van Straten voor hun waardevolle suggesties en vele verbeteringen in de tekst. Speciaal moet worden vermeld Peter van der Voort, bibliothecaris van het NSCR, voor het achterhalen van de literatuur.

² De verkenning criminaliteit, die dit jaar in opdracht van de Adviesraad voor Wetenschap- en Technologiebeleid wordt uitgevoerd, gaat over de vraag of de consequenties van deze snelle veranderingen voor de criminaliteit en de criminaliteitsbestrijding in de toekomst en de huidige kennisinfrastructuur wel toereikend is om deze veranderingen te doorgronden.

te gaan doen in New York, de TGV's maken Parijs binnen enkele uren bereikbaar en snelwegen verbinden de grote steden met elkaar. Alle uithoeken van de wereld worden tegenwoordig bereisd door massa's toeristen en zakenmensen. Dat levert bijvoorbeeld in Europa enorme verkeersstromen op van mensen die zich, zeker in de zomermaanden, van het ene land naar het andere land verplaatsen. Tussen de dertig miljoen reizigers die jaarlijks Schiphol aandoen vallen enkele zakkenrollers en bagagedieven nauwelijks op.

Ook binnen onze landsgrenzen verplaatsten mensen zich de afgelopen jaren steeds vaker en verder. Het aantal dagjesmensen groeit, menig huishouden³ houdt enkele keren per jaar vakantie, de gemiddelde afstand in het woon-werkverkeer neemt nog altijd toe en het aantal zakelijke reizen per trein, auto en vliegtuig blijft stijgen. Per burger groeit het aantal afgelegde kilometers per jaar en het einde van die groei is nog altijd niet in zicht⁴.

De eigen woonbuurt is voor velen niet meer vanzelfsprekend de enige fysieke ruimte waarin hun leven zich afspeelt. Om uit te gaan bezoekt men de centra van de steden, recreatie- en sportterreinen in het hele land worden frequent aangedaan en voor een bezoek aan familie en vrienden moet men steeds vaker naar andere steden in Nederland reizen. De plaats waar wordt gewerkt, ten slotte, is niet meer vanzelfsprekend ook iemands woonplaats.

Geografische mobiliteit heeft te maken met het fysiek overbruggen van een afstand in een bepaalde richting in een bepaalde tijdsduur. Er worden in dat concept drie dimensies met elkaar verenigd: afstand, richting en tijd. Geografische mobiliteit kan *tijdelijk* zijn, bijvoorbeeld in het kader van het woon-werkverkeer of voor recreatieve doeleinden. Je gaat ergens heen met de bedoeling op het vertrekpunt terug te keren. Er bestaat ook een *permanente* vorm van mobiliteit. In dat geval verplaatst men zich om niet meer terug te keren. Hierbij kan worden gedacht aan migratie bij vestiging uit andere landen in Nederland of aan verhuizen. Emigratie heeft de laatste decennia bijvoorbeeld plaats gevonden door Nederlanders naar de USA, Canada en Australië en vanuit de oude koloniën (Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen) en migratie uit de mediterrane gebieden, zoals Italië, Griekenland, Turkije en Marokko naar Nederland. In mijn betoog van vandaag richt ik mij geheel op de *tijdelijke geografische mobiliteit* van mensen.

Criminaliteit maakt onderdeel uit van de sociale werkelijkheid en om die reden is het interessant te bestuderen welke consequenties deze toenemende tijdelijke fysieke geografische mobiliteit heeft voor de misdaad. Preciezer geformuleerd wil ik u vanmiddag de volgende vragen voorleggen:

- 1) Gaan daders als gevolg van de toenemende geografische mobiliteit op *andere lokaties* misdrijven plegen?
- 2) Gaan daders *andere misdrijven* of *hun misdaden anders* plegen als gevolg van de toenemende geografische mobiliteit?
- 3) Komen er als gevolg van de toenemende geografische mobiliteit *meer misdadigers*?

³ Voornamelijk tweepersoonshuishoudens met twee inkomens.

⁴ De realiteit gebiedt echter hier wel te vermelden dat niet iedereen in gelijke mate aan deze geografische mobiliteit deelneemt.

Met deze vragen worden de invloeden van een toenemende geografische mobiliteit op het individu geïsoleerd. Wanneer er meer zicht is op de beantwoording van deze vraagstellingen, dan kan daarna misschien ook de volgende vraag van een hoger aggregatieniveau aan de orde worden gesteld:

- (4) Zijn er lokaal, regionaal, landelijk en internationaal *veranderingen in geografische spreidingspatronen* van misdaad te verwachten? Aan de hand deze vraag wil ik twee mogelijke veranderingen nagaan: (a) treden er wijzingen op in de diffusie en concentratie van misdaad als gevolg van mobiliteit, en (b) leidt mobiliteit tot veranderingen in de lokaties waar deze concentraties optreden?

Ik wil niet met deze vragen de indruk wekken dat ik allerlei voorspellingen zal doen over de toekomst van de misdaad in Nederland. Het voorspellen is niet alleen voor mij maar ook voor de criminologie een methodologisch hachelijke, en dus weinig aantrekkelijke exercitie (Bruinsma en Zwanenburg, 1992). Interessanter is na te gaan of uit de empirische feiten en bestaande theorieën uitspraken zijn af te leiden die in de richting van de beantwoording gaan. Deze uitspraken, geformuleerd in de vorm van werkhypothesen, zouden vervolgens als leidraad kunnen dienen voor systematisch empirisch onderzoek in de komende jaren.

Vanmiddag wil ik u meenemen op de weg naar de oplossing van deze vier vragen. Een weg bezaaid met voetangels en klemmen zoals zal blijken. Veel criminologische literatuur op dit gebied is verwarrend, onduidelijk en leidt tot tegenstrijdige verwachtingen. Om na te gaan of misdadigers op *andere* lokaties misdrijven plegen als gevolg van hun toenemende mobiliteit bespreek ik eerst de bestaande empirische criminologische literatuur. Waar plegen misdadigers hun misdrijven: in hun eigen buurt of stad, in de regio, in het eigen land of elders in de wereld? Het blijkt dat de empirische feiten niet voor zich spreken en dat op de wijze waarop de mobiliteit van daders wordt vastgesteld wel een en ander is aan te merken. Ik constateer bij de behandeling van deze vraag een tegenspraak: de empirische feiten wijzen in een andere richting dan op grond van de bestaande criminologische theorieën kan worden verwacht.

Daarna ga ik in op de vraag of de toenemende geografische mobiliteit van daders hen in staat stelt elders andere misdrijven te plegen of hun misdaden in hun eigen vertrouwde gebied beter te plegen. Enerzijds mag worden aangenomen dat daders als gevolg van hun verplaatsingen terecht komen op andere fysieke lokaties en in contact treden met andere personen. Dat kan leiden tot het plegen van voor hen nieuwe delicten. Gaan inbrekers bijvoorbeeld in andere landen autodiefstallen plegen of houden zij zich bij woninginbraken? Anderzijds wil ik ook nagaan of daders hun criminaliteit ter plaatse veranderen als gevolg van contacten met misdadigers elders. Gaan zij hun misdrijven anders en beter plegen? Zo is het denkbaar dat misdadigers via nieuwe contacten elders nieuwe grotere illegale markten aanboren en daarop hun misdadige gedrag in hun eigen leefomgeving aanpassen.

Voor de beantwoording van de derde vraag of er meer daders komen ga ik te rade bij de etiologische theorieën in de criminologie. Zijn daar misschien verklaringen te vinden die ons kunnen helpen aan te geven of een toenemende mobiliteit leidt tot het ontstaan van crimineel gedrag bij meer mensen?

Tegen het einde van mijn betoog stel ik op grond van mijn analyses heel

voorzichtig een werkwijze voor waarmee de complexe samenhang tussen de toenemende mobiliteit van mensen en de aard, de omvang en op een hoger aggregatieniveau, de spreiding van de criminaliteit nader systematisch empirisch zou kunnen worden bestudeerd. Na afloop kunt u mijn voorzichtigheid vermoedelijk wel billijken.

2 Andere lokaties?

Bij de criminologische bestudering van de geografische mobiliteit van daders zijn conceptueel drie zaken van belang (Rengert, 1992). Het is noodzakelijk een geografisch vertrekpunt vast te stellen, de te overbruggen afstand is van belang en tenslotte moeten de activiteiten bij aankomst en gedurende het tijdelijke verblijf van de dader elders in kaart worden gebracht. Het geografisch vertrekpunt om een delict te plegen kan de woning van de dader zijn of die van vrienden en kennissen, de school, zijn of haar arbeidsplaats of het café, de discotheek of bioscoop, de coffeeshop of de plaats waar de dealer rondhangt. Er moet door de dader een afstand worden overbrugd die kan variëren van enkele meters tot wereldwijd en het verblijf elders kan variëren van heel kort tot wat langere perioden.

Je hoeft geen opgeleid criminoloog te zijn om te kunnen bedenken dat de verschillen in geografische dadermobiliteit per misdrijf enorm groot zijn. Om incest te bedrijven of je partner te mishandelen hoef je de woning niet te verlaten. Vanuit de zolderkamer kan men met een pc computersystemen over de gehele wereld lamleggen. Belasting- of andere fraude wordt meestal thuis of in het bedrijf uitgevoerd. Voor menig misdrijf is het niet noodzakelijk zich te verplaatsen.

Om een winkeldiefstal te plegen moet de dader naar een winkel toe. Die winkel kan dichtbij in de eigen buurt liggen, maar ook zijn gelokaliseerd in de winkelgebieden in het centrum van de stad. Afvalverwerkingsbedrijven overbruggen doorgaans grote afstanden om hun afval illegaal te kunnen dumpen zonder dat iemand daarvan wat merkt. Woninginbraken kunnen in het eigen woongebied of elders worden gepleegd. De smokkel van drugs en wapens impliceert in de meeste gevallen landelijke of internationale bewegingen.

Kortom, de diversiteit in misdrijven reflecteert zich ook in de afstanden die kunnen of moeten worden overbrugd om ze te plegen. De geografische mobiliteit is derhalve op voorhand even divers als er misdrijven zijn. Geografische mobiliteit is geen noodzakelijke voorwaarde voor het plegen van een misdaad. Dit is een belangrijke conclusie voor het vervolg van mijn betoog: het heeft weinig zin in deze context over *de* criminaliteit te praten. Ik richt mij daarom tot die misdrijven waarvoor een bepaalde afstand kan of moet worden overbrugd en waar, vanuit de dader gezien, enige variatie in afstand mogelijk is.

Wat is er empirisch bekend over de geografische mobiliteit van daders? Er bestaat niet een overweldigende traditie in empirisch onderzoek naar de mobiliteit van daders. De meeste studies zijn afkomstig uit de laatste tien tot twintig jaar. Het beeld dat daaruit globaal genomen naar voren komt is dat de meeste misdadigers dicht bij hun eigen woning misdrijven plegen. Of het nu gaat om woninginbraken (Brantingham en Brantingham, 1985; Kleemans, 1996), verkrachtingen (Warren et

al., 1998), berovingen (Van Wijngaarden en Boerman, 1997), autokraken, geweld en diefstal (Hesseling, 1992) om maar enkele voorbeelden te noemen, de dader blijft in de nabije omgeving van zijn woning (Eck en Weisburd, 1995). Zelfs overvallen worden binnen een straal van twee kilometer van het woonhuis gepleegd met uitzondering van bankovervallen waarvoor grotere afstanden worden afgelegd (Van den Eshof en Van der Heijden, 1990). Rovers (1996) heeft recentelijk gewezen op een iets afwijkend patroon. Rotterdamse jongeren begaan hun delicten veelal buiten hun woonbuurt en met name in winkelgebieden. Zijn bevindingen wijken voor een deel af van het door anderen geschetste beeld. In de stad Sheffield waar al dertig jaar de criminaliteit op de voet wordt gevolgd (Wiles, 1999), zou de afgelopen jaren slechts sprake zijn van een zeer kleine stijging in de gemiddelde afstand tussen pleegplek en woning (Wiles en Costello, 2000).

Deze studies sporen met politiegegevens over de woonplaats van de bekend geworden verdachten en de plaats waar zij hun misdrijven hebben gepleegd. Internationaal wordt zo'n 70-80% van alle bij de politie bekend geworden misdrijven door de bewoners binnen hun eigen stad of dorp gepleegd (Bottoms en Wiles, 1999). In Nederland ligt dat percentage rond de tachtig (Bruinsma, 1999). In ongeveer 10% van de gevallen komen de aangehouden daders uit steden en dorpen uit de nabije omgeving en vier tot vijf procent van de daders komt elders uit het land. Systematisch empirisch onderzoek naar de mobiliteit van buitenlandse misdadigers is er, voor zover mij bekend, niet. In Nederland in een grensregio blijkt op grond van politiegegevens ongeveer 2 tot 3 procent van de misdrijven door buitenlanders (die hier niet permanent wonen) te worden gepleegd (Bruinsma, 1999). Voor Engeland en Wales liggen die cijfers nog lager: in nog geen procent van alle geregistreerde misdrijven zijn de daders uit het buitenland afkomstig (Porter, 1999). Een recente studie in Nederland naar hier actieve misdadigers uit Oost-Europa maakt duidelijk dat in zes jaar tijd (1991 – 1997) in totaal 4.266 Oost-Europese daders zijn aangehouden (Kernteam NON, 1999, 68). De meeste daders kwamen in het begin van de jaren negentig (met een piek in 1993) waarna een stabilisatie intrad.

De consistentie in de data heeft ertoe geleid dat criminologen in dadermobiliteit een soort wetmatigheid veronderstellen, de 'distance decay'-hypothese: "Hoe verder weg mensen van hun huis afraken, des te minder vaak zij misdrijven plegen" (Tittle en Paternoster, 1988; Van Koppen en de Keijser, 1997). Ik vermoed echter dat deze zogenaamde 'wet' een artefact is die het resultaat is van de bestaande onderzoekspraktijk en wel om de navolgende overwegingen.

(1) Er wordt vrijwel altijd uitgegaan van politiedossiers van bekend geworden daders. Plaatselijke daders hebben echter een grotere kans door de politie te worden aangehouden dan daders van elders. Laat ik dat aan de hand van een voorbeeld verduidelijken. Moord- en doodslagen binnenshuis, waarbij dader en slachtoffer partner of familie van elkaar zijn, worden doorgaans wel door de politie opgelost. Met liquidaties waarvan buitenlanders het slachtoffer zijn, is de opsporing van de mogelijke dader of daders veel ingewikkelder en moeizamer te volbrengen. Zulke daders blijven dus vaker onbekend voor politie en justitie. Wanneer een criminoloog uitsluitend met politiedossiers werkt, zou hij of zij ten onrechte bij moord- en doodslag kunnen concluderen dat de geografische mobiliteit nihil is.

(2) Wegens gebrek aan andere gegevens in de politiedossiers wordt de woning in

de meeste gevallen als vertrekpunt van de criminele activiteiten genomen, terwijl dat helemaal niet het geval hoeft te zijn.

(3) De wet is gebaseerd op een incompleet beeld omdat vrijwel uitsluitend de dadermobilititeit van de meer traditionele straatdelicten is vastgesteld. De dadermobilititeit van delicten als fraudes, organisatiecriminaliteit en georganiseerde misdaad zijn in deze 'wetmatigheid', zoals eerder al is aangegeven, niet opgenomen. Laat ik eens preciezer naar deze andere vormen van misdrijven kijken. Veelal wordt aan deze groepen daders een grote internationale mobiliteit toegeschreven. Voor een groot deel is dat terecht, zo blijkt uit recent criminologisch onderzoek in Nederland (Fijnaut, e.a., 1998; Kleemans, Van den Berg en Van de Bunt, 1998). De meerderheid van de traditionele georganiseerde misdaad (smokkel) is transnationaal van karakter (Fijnaut, e.a., 1998; Fijnaut, 1991; Passas en Bruinsma, 2000). Daarvoor wordt in het algemeen heel wat afgereisd. Bettien M. bracht als contactpersoon tussen de Colombiaanse drugskartels en de Siciliaanse drugsmaffia heel wat uren door in vliegtuigen en hotelkamers (Bovenkerk, 1995). Achteraf kun je zeggen dat Klaas Bruinsma eigenlijk een weliswaar grote, maar toch lokale groothandelaar in drugs was, terwijl zijn 'erven' mondiaal opereren en de wereld bereizen om hun criminele activiteiten soepel te laten verlopen. Autochtone Nederlandse criminele groepen hebben veel contacten met de wereld waarmee zij hun illegale handel drijven, maar van een machtspositie elders om hun belangen te controleren en veilig te stellen, is geen sprake (Fijnaut, e.a., 1998).

Recent empirisch onderzoek maakt ook duidelijk dat georganiseerde misdaad niet altijd fysieke geografische dadermobilititeit hoeft te impliceren (Kleemans, Van den Berg en Van de Bunt, 1998). ICT-apparatuur verkleint vaak de te overbruggen geografische afstand. Om hasj illegaal vanuit Pakistan naar Nederland te vervoeren en vervolgens te distribueren in Europa en de USA is het niet direct noodzakelijk dat de leiders zelf geografisch mobiel zijn. Ieder lid van het criminele netwerk overspant een bepaalde ruimte, die elk op zich beperkt is. Moderne hulpmiddelen als telefoon, computer en fax staan het organiseren ten dienste. Voorwaarde voor dergelijke contacten is doorgaans wel dat men elkaar ook persoonlijk moet kennen. En dus brengt elk contact toch wel enig reizen met zich mee. Contacten groeien uit tot sociale netwerken die daders in staat stellen criminele activiteiten over grote geografische gebieden te laten uitstrekken. Om een voorbeeld uit de internationale vrouwenhandel te geven (Bruinsma en Meershoek, 1999). Wanneer een Nederlandse bordeelhoudster, zoals het in het vakjargon van de prostitutie wordt genoemd, 'verse vrouwen' nodig heeft, gaat hij niet zelf op pad, maar schakelt zijn netwerk in. Dit netwerk is grensoverschrijdend tot aan de landen van herkomst van de prostituees toe. De communicatie verloopt over diverse schijven. Na verloop van tijd worden de vrouwen per auto afgeleverd en de bordeeleigenaar heeft daarvoor geen enkele meter afgelegd. De misdaad zelf strekt zich wel over grote geografische afstanden uit, maar de hoofddader is dit keer nauwelijks mobiel. Zonder eerdere geografische mobiliteit van de hoofddader had dit misdrijf echter nooit zo kunnen plaatsvinden.

In de andere vorm van georganiseerde misdaad, *het afpersen en onder controle brengen* van legale branches, is doorgaans alleen de lokale situatie voor de dadergroep van primair belang. Het kennen van de zwakke plekken in een stad, het weten waar geld valt te verdienen en waar zich mogelijke corrupte ambtenaren en politici bevinden, vereist van de georganiseerde misdaad een sterk lokale oriëntatie. Het tijdelijk

afpersen van legale branches in vreemde landen door daders vanuit het buitenland, is een niet veel voorkomend verschijnsel. Wanneer daders vanuit het buitenland met dat doel naar een ander land komen dan gaan zij veelal eerst sociale relaties aan met personen die zij uit hun eigen criminele netwerken kennen of duiken onder in hun vertrouwde gemeenschappen (Passas en Bruinsma, 2000). Vanuit die positie kan verder worden gebouwd aan nieuwe verbindingen die afpersingen op lokaal niveau op termijn mogelijk maken.

Voor misdrijven zoals georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit lijkt de dadermobiliteit haast wel onbeperkt. Deze categorie daders beschikt over ruime middelen om de wereld te bereizen en waar nodig persoonlijk te verschijnen om contacten te leggen. De 'distance decay'-wet krijgt vanuit deze criminologische feiten toch een wat beperkte betekenis en waarde. Het lijkt alsof deze 'wetmatigheid' niet zo goed tegen de moderne tijd bestand is.

Het is vanzelfsprekend niet zo dat alle daders even mobiel zijn. Net als bij gewone burgers zijn er variaties in geografische mobiliteit⁵. De bestaande overzichtsartikelen zijn niet geheel duidelijk maar, naast de eerder genoemde eigenschappen van het delict, zijn er grofweg enkele belangrijke daderkenmerken die voor variaties in mobiliteit zorgen. Jonge kinderen zijn minder ruimtelijk mobiel dan adolescenten wanneer zij delicten begaan. Hun actieradius is kleiner. Adolescenten zijn op hun beurt weer minder mobiel dan volwassenen. Jongeren uit buitenwijken plegen hun misdrijven doorgaans verder weg van hun huis dan jongeren die dichterbij het centrum van de stad wonen. Vrouwen plegen misdrijven dichterbij huis dan mannen en in de Verenigde Staten blijken blanke daders in meer stadswijken hun misdrijven te begaan dan zwarte daders. In Rotterdam zijn in de beginjaren negentig Marokkaanse jonge daders doorgaans minder mobiel dan autochtone jeugdige daders (Rovers, 1996). Surinaamse daders lijken in die stad over de grootste mobiliteit te beschikken.

Bewapende daders bestrijken een groter gebied dan ongewapende daders (Eck en Weisburd, 1995). Recidivisten en verslaafden beperken zich vaker tot bepaalde gebieden. Een sterk positief verband bestaat er tussen mobiliteit en het al dan niet alleen misdrijven plegen. Solodaders zijn doorgaans binnen een kleiner gebied actief dan daders met medeplegers. Criminele groepen bestaande uit volwassenen lijken in grotere ruimtelijke gebieden actief te zijn dan jeugdbendes.

Laat ik overstappen van de empirische feiten naar de criminologische theorie. Wat hebben criminologen bedacht om te verklaren waarom daders op bepaalde lokaties hun misdrijven plegen? De belangrijkste stroming in de criminologie die zich met misdaadlokaties heeft beziggehouden is de omgevingscriminologie⁶. In deze stroming staat een van de twee kernvragen van de criminologie centraal: "Waarom worden op bepaalde plaatsen misdrijven gepleegd?" (Bruinsma en Van de Bunt, 1998). Een invloedrijke representant van de omgevingscriminologie is de gelegenheidstheorie (Bottoms en Wiles, 1992; Brantingham en Brantingham, 1991; Brantingham en Jeffery, 1991; Eck en Weisburd, 1995; Einstadter en Henry, 1995). Kernachtig

⁵ Ik moet hier noodgedwongen wat grof te werk gaan in mijn presentatie omdat de variatie in mobiliteit gerelateerd aan daderkenmerken ook nog per misdrijf kan variëren.

⁶ Meestal worden de hier kort besproken theorieën verder uitgewerkt met behulp van de rationale keuzetheorie (zie voor een goed voorbeeld daarvan: Kleemans, 1996).

samengevat worden misdaadlokaties verklaard aan de hand van de fysieke kenmerken van die lokaties (Eck en Weisburd, 1995; Brantingham en Brantingham, 1999). Waar meer aantrekkelijke doelwitten zijn, nauwelijks controle en de kosten van het plegen van een delict laag zijn, daar zullen daders vaker hun misdrijven begaan. De gelegenheidstheorie gaat hierbij uit van de assumptie dat daders al beschikken over een zogenaamde 'criminele motivatie'. Alleen zij die al misdadiger zijn gaan als het ware op jacht naar aantrekkelijke doelwitten om hun slag te slaan. Daartoe beslissen zij eerst in welk gebied en vervolgens op welk doelwit zij hun handelingen zullen richten. Een toenemende geografische mobiliteit van daders houdt in dat zij hun werkgebied kunnen vergroten en hun verzameling aantrekkelijke doelwitten daarmee uitbreiden. Op grond van deze redenering kunnen wij dus meer misdrijven verwachten bij een toenemende geografische mobiliteit. Niet zomaar, want volgens diezelfde theorie nemen ook de kosten voor het plegen van een delict bij toenemende afstand toe. Er moet beter vervoer worden geregeld, de reis duurt langer, het geheime transport van de buit wordt vaak moeilijker en de pakkans wordt verder weg en onderweg hoger ingeschat. En bij toenemende kosten neemt ook de aantrekkelijkheid van doelwitten af. De theorie dient derhalve te worden verfijnd met het aangeven van een omslagpunt. Als met andere woorden de baten niet meer opwegen tegen de kosten is het misdrijf op grotere afstand niet meer aantrekkelijk voor de dader.

In een andere theorie uit de omgevingscriminologie wordt gesteld dat mensen slechts op die lokaties misdrijven plegen waarmee zij bekend zijn (Brantingham en Brantingham, 1991; Nichols, 1980; Smith en Patterson, 1980). Dit wordt '*awareness space*' genoemd: mensen beschikken over kennis van de fysieke geografische ruimte waarin zij leven. Andere gebieden kennen zij niet of minder goed en daardoor voelen zij zich op die lokaties minder op hun gemak. Als gevolg van dit ruimtelijke bewustzijn plegen daders voornamelijk misdrijven in die fysieke ruimten waarmee zij bekend zijn. Mensen kennen de omgeving van hun eigen woning beter dan andere delen van de stad en daarom ligt het voor de hand dat zij in de nabijheid van hun woning een delict begaan⁷. Wanneer zou blijken dat een groeiende geografische mobiliteit de ruimtelijke kennis van daders zou laten toenemen, betekent dat dat zij ook met meer gebieden vertrouwd zullen raken. Een grotere ruimtelijke kennis leidt tot meer misdrijven op andere lokaties.

Deze gedachte is verder uitgewerkt binnen de *routine-activiteitentheorie* (Einstadter en Henry, 1995). Hierin wordt gesteld dat daders niet veel verschillen van gewone burgers. In tegenstelling tot de gelegenheidstheoretici gaan deze criminologen er vanuit dat misdadigers niet de hele dag bezig zijn met het plegen van delicten. Het zijn de dagelijkse activiteiten van mensen die er voor zorgen dat zij bekend raken met bepaalde fysieke ruimten. Daarbinnen zien zij na verloop van tijd mogelijkheden. Het zijn dus niet de objectieve mogelijkheden, zoals de gelegenheidstheorie aangeeft, die van belang zijn voor de plaats waar iemand een delict begaat. Wonen, naar school gaan, werken, uitgaan en vriendenbezoek zijn activiteiten waarmee ruimtelijke kennis wordt opgedaan. Op die lokaties en de tussenliggende verbindende ruimten plegen daders hun delicten. Dat kan volgens die theorie planmatig de opzet van de dader zijn, maar het is ook mogelijk dat de dader onderweg naar of op die lokatie een gelegenheid krijgt of ziet.

⁷ Maar weer niet zo dichtbij dat zij kunnen worden herkend door de burens.

Aangenomen mag worden dat in de toekomst bij een toenemende geografische mobiliteit de routine-activiteiten van mensen zich over grotere ruimten zullen uitstrekken. Dat betekent dat volgens deze theorie er vaker op andere lokaties misdaden zullen worden gepleegd.

Laat ik enkele zaken voorlopig op een rij zetten. Het heeft weinig zin in algemene termen iets over het effect van de toename in geografische mobiliteit op misdaad te beweren. Voor nogal wat misdrijven is de fysieke geografische mobiliteit van de dader niet van belang. Het is derhalve verstandiger per delict de effecten van de toenemende geografische mobiliteit te onderzoeken. Een tweede punt is dat het beeld over de mobiliteit van daders incompleet is. Er bestaat nog een leemte in onze criminologische kennis. Ten derde is het bestaande beeld systematisch vertekend als gevolg van het gebruik van politiegegevens over bekend geworden daders. Als laatste kan worden genoemd dat doorgaans alleen de afstand tussen de woning van de dader en de pleegplaats wordt gemeten. De routine-activiteitentheorie spreekt op dat punt het empirische onderzoek tegen omdat veel routine-activiteiten niet alleen op de woning betrekking hebben en dus de woning niet als enig geografisch vertrekpunt van criminele handelingen kan dienen. Scholen, cafés, coffeeshop, het werk, het openbaar vervoer en recreatiegebieden kunnen zeker ook als zodanig fungeren.

De vraag of misdadigers bij een toenemende geografische mobiliteit op andere lokaties misdrijven zullen gaan plegen is derhalve moeilijk in één richting te beantwoorden. De meeste empirische data wijzen op weinig mobiele daders die voornamelijk hun misdrijven dicht bij hun woning plegen en in nabij gelegen gebieden waarmee zij bekend zijn (Wiles en Costello, 2000). De bestaande criminologische theorieën uit de omgevingscriminologie, zoals de gelegenheidstheorie en de routine-activiteitentheorie, die paradoxaal genoeg met name zijn opgesteld om de beperkte dadermobiliteit te verklaren, kunnen ons wel verder helpen. Op grond daarvan kan de werkhypothese worden afgeleid dat bij een toenemende geografische mobiliteit daders op andere lokaties delicten gaan plegen. Een oplossing moet nog worden gevonden voor het probleem van het kostenverhogende effect van het overbruggen van grotere afstanden door daders. Misschien kan de economie de criminologie met dit vraagstuk verder helpen.

3 Andere delicten en delicten op een andere manier?

Een toenemende geografische mobiliteit kan ook gevolgen hebben voor het type delict dat iemand pleegt. Het is voorstelbaar dat met de hulp en kennis van contacten elders de dader de kwaliteit van zijn of haar eigen criminele gedrag kan verbeteren. Hierbij kan worden gedacht aan het aanleren van betere technieken, maar ook aan slimmere manieren om het criminele gedrag te verheimelijken voor de opsporingsinstanties. Het is eveneens mogelijk dat door nieuw verworven kennis van buitenaf de dader overstapt op ander crimineel gedrag. Een voorbeeld is het ontdekken van nieuwe afzetmarkten waardoor iemand zijn eigen criminele gedrag gaat aanpassen en meer 'marktconform' gaat opereren met zijn misdadige gedrag.

Met betrekking tot de algemene vraag of mensen gaan overstappen op *andere* delicten als gevolg van een toenemende mobiliteit is, voor zover mij bekend, geen empirische studie verricht die uitsluitsel zou kunnen geven (Hesseling, 1994). Preventieliteratuur levert een indicatie op dat daders niet zo snel overstappen naar een ander delict wanneer zij te maken krijgen met blokkades (Eck, 1993; Hesseling, 1994), maar dat gegeven helpt ons nog onvoldoende verder.

Wat in dit verband belangrijk zou kunnen zijn is de mate waarin misdadigers geneigd zijn te veranderen van type criminaliteit. Een aanwijzing kan worden gevonden in het onderscheid tussen generalisten en specialisten. In de criminologie bestaat een belangrijk debat over het al dan niet specialiseren binnen soorten delicten door misdadigers. De standpunten liggen tussen enerzijds Gottfredson en Hirschi (1990) die menen dat misdadigers van nature allerhande misdrijven plegen wanneer dat zo uit komt en Blumstein, Cohen en Farrington (1988) die daarentegen stellen dat misdadigers bepaalde carrières doormaken die tenderen naar specialisatie. Los van deze discussie neem ik aan dat specialisten minder geneigd zijn naar een ander delict over te stappen wanneer zij met nieuwe mogelijkheden worden geconfronteerd. Generalisten zullen zo'n overstap sneller maken. De vraag is echter of generalisten geografisch mobieler zijn dan specialisten. Ook daarover weten wij in de criminologie weinig (Tittle en Paternoster, 1988). Bekend is wel dat recidivisten, waaronder veel harddrugverslaafden, door hun criminele carrière en de onvermijdelijke contacten met politie en justitie in een vorm van isolement terechtkomen die na verloop van tijd hun geografische ruimte sterk beperkt. Zij blijven slechts binnen hun eigen bekende gebied crimineel actief, meestal in de nabije omgeving van de dealer⁸.

In dit verband is het ook van belang te wijzen op de kwaliteit van de hulpbronnen (in termen van netwerken, kennis, middelen) waarover daders moeten beschikken om bepaalde delicten uit te kunnen voeren en in hoeverre een toenemende mobiliteit kan bijdragen aan het vergaren van nieuwe hulpbronnen om andere delicten te plegen. Door een letterlijke verbreding van de horizon leren mensen. Misdadigers die reizen komen in contact met andere misdadigers waarvan zij kunnen leren hoe je bepaalde misdrijven beter kunt plegen. Zij kunnen uitleggen hoe bij hen misdaadgeld wordt witgewassen of op welke manieren misdaadgeld ondergronds kan worden verplaatst, hoe auto's sneller en onbeschadigd kunnen worden opengebroken en hoe drugs anders kunnen worden ingepakt zodat de kans op ontdekking bij een internationale smokkellijn kleiner wordt. Via andere misdadigers kun je op de hoogte worden gebracht van de wijze van opereren van de opsporingsdiensten in bepaalde regio's of landen. Zo bleek uit mijn studie naar autocriminaliteit dat een criminele groep uit het zuiden van ons land steeds haar criminele activiteiten na enkele weken verplaatste naar het gebied van een andere politieregio (Bruinsma, 1996c). De groep vist via contacten uit het randstedelijke criminele milieu dat het meestal toch wel gemiddeld drie tot vier weken duurt voor een rechercheteam in een politieregio wordt ingesteld om een verhoging van het aantal autodiefstallen te onderzoeken.

Om over te kunnen stappen naar een ander type misdrijf moet de dader dus over voldoende kennis en ervaring beschikken hoe een dergelijk misdrijf uit te voeren. Bij de ene dader is dit kennisniveau hoger dan bij de andere. De benodigde

⁸ Zo lopen woningen en geparkeerde auto's in de directe omgeving van dealerpanden of coffeshops een hoger risico dat daar wordt ingebroken.

kennis wordt deels eigenstandig door lezen en ervaring opgedaan, maar voor een ander deel is de kwaliteit van de kennis afhankelijk van wat de dader van anderen leert (Sutherland, 1947). Solodaders tenderen bijvoorbeeld door hun grotere sociale onvermogen met anderen om te gaan sterker naar specialisatie wanneer zij ouder worden. De mogelijkheden tot samenwerking beperken of verrijken iemands criminele kennis. De kwaliteit van de hulpbronnen die een dader tot zijn beschikking heeft is daarop ook van invloed. Wanneer daders vaker optrekken met mededaders kunnen zij ook meer soorten delicten plegen. De leden van criminele groepen in Oost-Nederland die niet tot de georganiseerde criminaliteit kunnen worden gerekend, zijn generalist. Zij breken in, stelen auto's, raken betrokken bij vechtpartijen, handelen in drugs wanneer dat uitkomt, maar hun werkgebied is en blijft erg lokaal (Bruinsma, 1996c en 1999). Gelet op hun grote aantal antecedenten en detentieperiodes zijn zij daarin weinig succesvol. Succesvolle daders kunnen kennis inhuren of kopen. Contacten met andere daders in het buitenland leiden tot betere kennis van het criminele milieu daar, zoals bijvoorbeeld van de aard en omvang van illegale markten. Zij kunnen daarop inspelen. Stel dat een Nederlandse drugshandelaar via zijn contacten in Moskou verneemt dat daar een tekort bestaat aan hasj of xtc. Om aan de vraag in Moskou te voldoen kan hij hier in Nederland in zijn directe omgeving zelf of met behulp van anderen drugs produceren. In het oosten van ons land zijn al diverse gezinnen overgegaan tot het telen van weedplanten op hun zolders, slaapkamers en schuurtjes om de landelijke en Duitse markt te kunnen bedienen. Met de kofferbak vol en de kinderen op de achterbank wordt de oogst een paar keer per jaar naar Duitse dealers gebracht. Deze anekdotische gevallen adstrueren de effecten van een algehele toenemende geografische mobiliteit op het criminele gedrag in de eigen directe omgeving. Meer en systematisch empirisch onderzoek zou deze samenhangen in kaart moeten brengen.

Een ander gevolg van de toenemende geografische mobiliteit dat nader empirisch onderzoek vereist is dat mobiliteit ook bijdraagt aan grotere aantallen potentiële slachtoffers in de vertrouwde werkgebieden van daders (Pelfrey, 1998). Mensen met vakantie die het centrum van de grote steden of de drukke vakantiegebieden bezoeken, lopen meer risico te worden bestolen of beroofd. Zij missen de ruimtelijke kennis van die steden, begeven zich niet zelden in onbekende buurten en weten niet altijd goed met wie zij contact moeten leggen en op wie zij af kunnen gaan. Dit gegeven brengt plaatselijke daders op gedachten. Taxichauffeurs zullen bij toeristen sneller geneigd zijn vele kilometers om te rijden en meer te berekenen dan bij de eigen bewoners van de stad, geldwisselaars op straat lokken toeristen met hogere koersen maar leveren vervolgens waardeloze biljetten. Geografische mobiliteit leidt derhalve ook tot meer en andere misdrijven als gevolg van de stroom mensen naar bepaalde plaatsen.

Op grond van criminologische kennis is het niet mogelijk een specifieke verwachting op te stellen over veranderingen in de aard van de te plegen misdrijven bij een toenemende mobiliteit. Er zijn echter diverse aanwijzingen dat de aard van de criminaliteit mede door een toenemende geografische mobiliteit is veranderd en in de toekomst verder zal veranderen.

4 Meer daders?

Om de vraag te kunnen beantwoorden of er meer daders komen bij een groeiende mobiliteit moeten wij te rade gaan bij de etiologische stroming in de criminologie. De etiologische criminologie houdt zich bezig met de beantwoording van een andere kernvraag in het vakgebied: "Waarom plegen mensen misdrijven?" In de etiologische criminologie zijn in de afgelopen eeuwen vele theorieën geopperd, bekritiseerd, uitgewerkt en onderzocht (Barak, 1998; Eisenstadter en Henry, 1995; Gottfredson en Hirschi, 1990; Passas en Agnew, 1995; Sampson en Laub, 1993; Tittle, 1995). Zonder de overige tekort te willen doen, zijn de belangrijkste de controletheorieën (met als invloedrijkste auteur Hirschi), de straintheorieën (met Merton als representant) en de sociale leertheorieën (in het bijzonder Sutherland)⁹.

Etiologische criminologen hebben zich tot nu toe niet met het onderwerp van de geografische mobiliteit bezig gehouden. Van een gespreid bed met theoretische en empirische uitspraken, waarmee de geografische mobiliteit in verband wordt gebracht met het ontstaan en ontwikkelen van crimineel gedrag bij mensen, is dus geen sprake.

Dat wil niet zeggen dat de etiologische criminologie met lege handen hoeft te staan wanneer het onderwerp van de toenemende geografische mobiliteit van daders ter sprake komt. Een methode om de eventuele gevolgen van een toenemende mobiliteit op het ontstaan van crimineel gedrag te analyseren zou bestaan uit het postuleren en onderzoeken van de causale samenhang tussen geografische mobiliteit en de verklarende variabelen uit deze etiologische theorieën. Een methodische werkwijze die ik twintig jaar geleden met Van Hezewijk hebt gebruikt om de gevolgen van emancipatie op de criminaliteit van vrouwen te verklaren met bestaande algemene criminologische theorieën (zie voor deze methodologie: Van Hezewijk en Bruinsma, 1979).

Op grond van de *controletheorie* kan via deze redenering de verwachting worden geformuleerd dat door een toenemende geografische mobiliteit de bestaande affectieve en rationele bindingen zwakker zullen *worden* en nieuwe bindingen zwakker zullen *zijn*. Deze veranderingen kunnen worden beargumenteerd door het gegeven dat geografische mobiliteit vaker leidt tot vluchtige en oppervlakkige contacten waardoor mensen zich minder aan elkaar zullen binden en hechten. De remmen op crimineel gedrag zullen volgens de controletheorie minder goed gaan functioneren bij een toenemende mobiliteit. Kinderen die op grotere afstand van hun eigen woning tijd doorbrengen ondervinden minder supervisie van hun ouders. Deze aannames zouden kunnen leiden tot de verwachting dat er meer mensen tot misdadig gedrag zullen vervallen. Een complex probleem dat bij de controletheorie direct om een oplossing roept is die van de causale richting: leidt een toenemende geografische mobiliteit tot zwakkere bindingen of leiden zwakke bindingen tot meer geografische mobiliteit?

⁹ Van deze theorieën zijn diverse varianten tot ontwikkeling gekomen. Ik beperk mij wederom tot enkele kernuitspraken van deze theorieën. Bovendien laat ik de rationele keuzetheorie buiten beschouwing omdat de overlap van haar met de gelegenheidstheorie en de situationele benadering erg groot is (zie voor een uitgewerkt voorbeeld van de rationele keuzebenadering om ruimtelijke spreidingspatronen te verklaren aan de hand van individuele beslissingen: Kleemans, 1996).

Voor de *anomiethorie* is het van belang na te gaan of de *strain* (of *spanning*) zal veranderen bij een toenemende mobiliteit. Er zijn echter geen directe aanwijzingen dat uit deze theorie eenduidige verwachtingen zijn te formuleren. Mensen kunnen door een toenemende mobiliteit meer referenties tegenkomen en daardoor meer *strain* gaan ervaren door bijvoorbeeld bezoek aan rijkere gebieden, maar met hetzelfde recht kan worden gesteld dat zij óf daardoor minder *strain* zullen ervaren óf juist meer mogelijkheden krijgen de eventuele bestaande *strain* te verminderen. Veel duidelijkheid verschaft deze theorie ons niet.

Met betrekking tot de differentiële-associatiethorie kunnen twee gelijke uitspraken worden geformuleerd. Een toenemende mobiliteit kan enerzijds leiden tot minder contacten met de primaire, intieme groep waardoor er in face-to-face communicaties minder positieve of negatieve attitudes ten aanzien van crimineel gedrag zullen worden overgedragen en minder relevante criminele technieken en mogelijkheden worden geleerd. Anderzijds is de kans groot dat misdadigers bij een toenemende geografische mobiliteit juist vaker in aanraking zullen gaan komen met misdadigers (hun 'reservoir' is groter), zoals niet-misdadigers een grotere kans hebben met niet-misdadigers in aanraking te komen. De laatsten zullen minder vaak communiceren over relevante criminele technieken en mogelijkheden. En dat leidt tot minder nieuwe daders. Bij de beantwoording van de vraag of geografische mobiliteit leidt tot nieuwe daders wreekt zich het feit dat daarover weinig empirisch bekend is. Bovendien kost het moeite om de criminologische concepten die in de vorige eeuw zijn ontwikkeld en al die jaren goede diensten hebben bewezen om de etiologische vraag te beantwoorden, toe te passen wanneer het onderwerp van de toenemende geografische mobiliteit in de beschouwing wordt betrokken. De theorieën lijken wat verouderd en minder toepasbaar op een meer beweeglijke samenleving dan waarvoor zij toentertijd zijn ontwikkeld. Neemt de supervisie van ouders echt af wanneer kinderen zich op grotere afstand van hen bevinden en ouders ze zelf niet zien? Of, is het juist de *gsm* die andere manieren van controle mogelijk maakt? Zijn alleen de intieme, primaire groepen van belang in de ontwikkeling van crimineel gedrag? Is *strain* nog wel de drijfveer voor veel maatschappelijk ongewenst gedrag? Het vraagstuk van de toenemende geografische mobiliteit maakt haarscherp duidelijk dat de criminologie toe is aan een herijking en doordenking van het bestaande conceptuele kader van het vakgebied. Theoretische kennis uit andere disciplines kan aan die herijking een bijdrage leveren.

5 **Andere geografische spreidingspatronen in misdaad?**

Een universeel gegeven is dat de totale hoeveelheid criminaliteit niet gelijk over geografische ruimtes is verspreid. In elk gebied zijn concentraties en verdunningen aan te wijzen die ontstaan als gevolg van een subtiel samenspel tussen fysieke kenmerken van die gebieden en het gedrag van daders binnen dat gebied.

Het thema van concentratie en spreiding heeft al enkele eeuwen onderzoekers geboeid (Bruinsma en Van de Bunt, 1998; Bottoms en Wiles, 1999; Brantingham en Brantingham, 1991; Wiles en Costello, 2000). Er kunnen in de criminologie drie periodes van aandacht voor ruimtelijke spreiding worden aangegeven:

- (1) de cartografische of klassieke school in de 19^e eeuw;

- (2) de ecologische school uit Chicago in het begin van de 20^e eeuw, en
- (3) de al eerder besproken omgevingscriminologie in de tweede helft van vorige eeuw (o.a. Kleemans, 1996; Rovers, 1996; Bottoms en Wiles, 1999). Bij al deze criminologen stond niet zozeer het waarom van crimineel gedrag bij mensen centraal, als wel de vraag waarom op bepaalde plaatsen op bepaalde tijdstippen misdrijven worden gepleegd.

De *cartografische school*¹⁰ stelde tweehonderd jaar geleden voor het eerst vast dat misdaad ruimtelijk sterk varieerde. Er blijken grote verschillen te bestaan in de omvang van de criminaliteit tussen streken, provincies en landen in Europa. Op het platteland kwam misdaad relatief weinig voor. Maar ook *tussen* steden onderling constateerden zij grote verschillen. Op basis van de beperkte databronnen van die tijd lieten zij zien dat hoge concentraties van criminaliteit samengaan met maatschappelijke problemen als honger, armoede en analfabetisme. Het was in die tijd van snelle industrialisatie en urbanisatie geen toeval dat deze school het verband onderzocht tussen stedelijkheid en criminaliteit. Ook *binnen* steden stelden zij aanzienlijke variaties in misdaad vast. Daders wonen niet verspreid maar geconcentreerd binnen bepaalde buurten, veelal in verkrotte woningen onder slechte sociale en economische omstandigheden.

De beroemde *Chicago-school* met bekende criminologen als Parker, Shaw en McKay, Sutherland, Burgess en Sellin verrichtte veel ecologisch onderzoek naar de spreiding van misdaad in hun stad. Het kwam hen voor dat Chicago in concentrische cirkels kan worden opgedeeld waarbinnen overeenkomstig ecologische principes de criminaliteit varieert. Criminaliteit blijkt niet gelijk verdeeld over die stad maar varieert in verschillende concentraties volgens bepaalde ruimtelijke patronen. Shaw en McKay (1942) benadrukten de criminogene werking van sociale desorganisatie en de aanwezigheid van overgangsgebieden die leiden tot concentraties. Zulke gebieden worden gekenmerkt door een hoge verhuismobiliteit en slechte huisvesting waardoor zich geen stabiele gemeenschappen kunnen ontwikkelen. In deze buurten vestigen zich in de loop der jaren veel daders en die hoge concentratie van misdadigers verklaart het grotere aantal misdrijven dat daar wordt gepleegd. Shaw en McKay (1942) troffen in Chicago aan:

- (1) dat de hoeveelheid jeugdcriminaliteit varieert per buurt en vermindert naarmate de buurt verder van het centrum af ligt;
- (2) dat deze buurten op dezelfde wijze variëren met betrekking tot andere sociale problemen, en
- (3) dat deze ruimtelijke patronen in misdaad relatief stabiel door de tijd zijn.

Door hun opvolgers werd vooral gezocht naar kenmerken van buurten die met die variatie samenhangen (voor een overzicht zie verder: Kleemans, 1996 en Rovers, 1997). De structuur en de werking van de huizenmarkt speelt daarin een zeer belangrijke rol (Bottoms, 1993; Wiles, 1999). Recentelijk heeft Stark (1987) in de Chicago-school traditie een interessant stelsel van theoretische uitspraken opgesteld om te verklaren hoe het komt dat bepaalde buurten een hoge criminaliteit houden ook al is de bevolking na verloop van tijd als gevolg van verhuizingen geheel vervangen door

¹⁰ Omwille van de tijd en ruimte beperk ik mij tot de kern van deze en alle volgende theorieën. Ik besef dat ik daarmee de oorspronkelijke, veel uitgebreidere versies van de theorieën geweld aan doe. In de literatuur zijn voldoende bronnen te vinden waar zij uitvoerig worden gepresenteerd en besproken.

nieuwe bewoners.

Latere criminologen uit de omgevingscriminologie letten minder op mogelijke concentraties van daders maar leggen meer de nadruk op fysieke eigenschappen van de lokaties waar criminele activiteiten zijn geconcentreerd (Brantingham en Brantingham, 1999). Sommige lokaties hebben specifieke fysieke kenmerken waardoor zij aantrekkelijk zijn voor misdadigers. Die kenmerken hebben te maken met de wijze van bebouwing, het soort gebouwen dat daar staat, de groenvoorziening, de wijze waarop de straten lopen en de aanwezigheid van fysieke barrières die de doortocht van mensen sturen en belemmeren. Daarnaast spelen zaken als de gemakkelijke bereikbaarheid en de aantrekkingskracht op mensen om daar hun tijd door te brengen. In het subtiele samenspel van mens en ruimte ontstaan concentraties die ook wel hotspots worden genoemd: “*Concentrations of crime in time and space are not random, but reflect individuals, their decisions, their ecological assessments of places and their actions*” (Brantingham en Brantingham, 1999, 23). Hotspots zijn voor elk specifiek delict anders gesitueerd. Verkrachtingen en aanrandingen komen vaker in de omgeving van discotheken voor, autodiefstallen en inbraken in auto’s op grotere onbewaakte parkeerplaatsen, enzovoort. Soms vallen hotspots van verschillende delicten weer samen. Zo zijn winkelgebieden hotspots voor diefstallen maar ook voor het betalen met vals geld, chequefraude, berovingen, het plegen van vernielingen en fietsdiefstallen.

De vraag die voorligt is of er andere patronen in spreiding en concentratie in steden zullen ontstaan als gevolg van de toenemende geografische mobiliteit van mensen. Omdat de eerste vragen van mijn betoog niet in één richting kunnen worden beantwoord is het onvermijdelijk dat ook mijn laatste vraagstelling van een hoger aggregatieniveau niet direct kan worden opgelost. Van belang is in ieder geval te weten of er ook wijzigingen komen in geografische mobiliteit (in termen van afstand, richting en frequentie). Wanneer in de toekomst daarin geen veranderingen zullen optreden dan kan de verwachting worden geformuleerd dat de *bestaande spreidingspatronen* van misdaad bij gelijkblijvende vormen van criminaliteit zich in de steden nauwelijks zullen wijzigen. Alleen de intensiteit van de concentraties zal verder toenemen en de ongelijkheid in criminaliteit tussen stadsdelen zal verder groeien. Een eerste aanwijzing daarvoor is bijvoorbeeld dat in een stad als Nijmegen waar de omvang van de bij de politie bekend geworden misdaad de afgelopen 25 jaar bijna is vertienvoudigd, maar de spreidingspatronen van de commune misdaad daarentegen niet noemenswaardig zijn gewijzigd: het centrum en dezelfde buurten hebben nog altijd vaker te maken met criminaliteit dan de andere stadswijken (Van Wijngaarden en Boerman, 1997; zie hierover ook: Stark, 1987).

6 Kansen en mogelijkheden

Dames en heren,

Ik heb mij vandaag bewust beperkt tot het thema van de geografische mobiliteit om enige overzichtelijkheid in de te behandelen problematiek te kunnen bewaren. Ik besef als opgeleid sociologisch criminoloog dat ik daarmee de complexiteit van de sociale werkelijkheid onrecht doe. De snelle maatschappelijke processen waarvoor wij nu staan zullen ontegenzeggelijk van grote invloed zijn op de gehele sociale ordening van onze maatschappij, niet alleen op de geografische mobiliteit. En tijdelijke en permanente geografische mobiliteit hebben ingrijpende consequenties voor de sociale mobiliteit van mensen. Het voert echter op deze plaats te ver op dit boeiende thema verder in te gaan.

Overzie ik de criminologische kennis dan valt een aantal zaken op. De empirische feiten over de geografische dadermobiliteit spreken elkaar in diverse opzichten tegen, er vindt nauwelijks systematisch onderzoek naar dit onderwerp plaats en de bestaande criminologische theorieën hebben moeite oplossingen te bieden voor de gestelde problematiek. Dat oordeel moet niet negatief worden uitgelegd. Het stellen van nieuwe vragen, het wijzen op anomalieën en het aan de orde stellen van bepaalde problemen zijn noodzakelijk voor de vooruitgang binnen elke wetenschappelijke discipline. De uitdaging voor mijn vakgebied ligt met name in het zoeken naar oplossingen voor deze vragen in de nabije jaren. Enig houvast hierbij geeft het feit dat de gestelde vragen nauw aansluiten bij de kernthema's van het vakgebied van de criminologie: waarom worden mensen misdadig en waarom worden misdaden op die plaatsen gepleegd? De criminologie staat derhalve niet helemaal met lege handen om deze relevante vragen te beantwoorden. Ik wil u twee mogelijke methoden voorleggen om er achter te komen of een toenemende geografische mobiliteit gevolgen heeft voor de misdaad.

De *eerste* methode is te proberen de geografische en etiologische theorieën ineen te schuiven en aan de hand van die synthese verklaringen te vinden voor het gestelde probleem waarom mensen op bepaalde plaatsen delicten plegen. Deze synthese kan dan vervolgens op waarheidsgehalte en geldigheid worden getoetst. Bottoms en Wiles (1999, 312) stellen zelfs expliciet dat: "*Moreover, the careful synthesis of work on the explanation of who commits offences (offender-based theory) with work on the explanation of where and why offences are committed (offence-based theory) can be regarded as an issue of central significance in contemporary criminology*". De afgelopen tien jaar zijn er enkele voorstellen gedaan om te komen tot zo'n synthese tussen de geografische en de etiologische stroming in de criminologie. Gottfredson en Hirschi (1990) met hun algemene deviantietheorie, Bottoms (1992) met zijn structuralistische uitwerking van Giddens sociale theorie, Sampson (1993) met zijn *dynamic contextualisme*, Martens (1993) met zijn ecologisch socialisatiemodel en Baraks met zijn post-postmoderne synthese (1998) zijn enkele voorbeelden van criminologen die een abstract theoretische synthese tot stand hebben gebracht.

Drie complexe problemen komen deze theoretici onderweg tegen. In de *eerste* plaats is het onduidelijk wat nu precies met deze syntheses moet worden verklaard. Met uitzondering van de algemene theorie van Gottfredson en

Hirschi¹¹ zijn de meeste syntheses zo van structuur en omvang dat daarmee alles in de wereld kan worden verklaard en dat allerlei aggregatieniveaus door elkaar heen lopen. In de *tweede* plaats is het vrijwel onmogelijk deze syntheses empirisch te weerleggen. *Tenslotte* zal het probleem van een toenemende mobiliteit toch opnieuw aan de orde moeten worden gesteld. De syntheses zijn gericht op statische situaties, op het verklaren van toestanden, niet op veranderingen. Zij missen de dynamiek die nodig is om inzicht in veranderingen te kunnen bewerkstelligen. Zij maken gebruik van de deels verouderde conceptuele begrippen waarmee het steeds moeilijker wordt de snellere maatschappelijke veranderingen te bestuderen en te verklaren. Hoewel de genoemde syntheses uit heuristisch oogpunt wel interessant zijn, moet deze methode om methodologische redenen voorlopig niet worden aanbevolen.

De *tweede* methode is een meer empirische en gaat uit van het samenvoegen van de twee vraagstellingen tot één nieuwe om vervolgens deze nieuwe vraagstelling uiteen te rafelen en daarna systematisch empirisch per misdrijf te onderzoeken. In plaats van “Waarom plegen mensen misdrijven?” en “Waarom worden op die plaatsen misdrijven gepleegd?” kan de vraag worden opgesteld “Waarom plegen mensen met die kenmerken op die momenten in hun leven op die plaatsen (ruimten) deze specifieke misdrijven?” In dat geval is geografische mobiliteit geen specifiek probleem dat afzonderlijk moet worden bestudeerd. De mobiliteit is als het ware in de vraagstelling opgenomen. De empirische strategie kan dan bestaan uit het systematisch onderzoeken waarom mensen welk misdrijf op dat moment op die plaats hebben uitgevoerd. Met deze methode zijn criminologen in staat op het empirische niveau de causale connectie aan te brengen tussen de persoon van de dader, zijn kenmerken, het waarom, de afstand, de plaats, het eventuele slachtoffer en het specifieke misdrijf. Bovendien zullen zij bij niet-daders, die vergelijkbare geografische afstanden afleggen, op identieke wijze moeten nagaan waarom zij geen misdaden hebben gepleegd. Op grond van dergelijke minutieuze empirisch beschrijvende studies kan worden gezocht naar onder- en achterliggende processen en zo stap voor stap worden toegewerkt naar informatieve theorieën.

Het voordeel van deze methode van werken is dat criminologen op deze wijze anomalieën op het spoor kunnen komen die op hun beurt als nieuwe theoretische vragen aan de orde kunnen worden gesteld. Aanknopingspunten voor het onderzoek bieden de theoretische inzichten van het ruimtelijke bewustzijn van mensen, fysieke kenmerken van geografische gebieden en de hulpbronnen van mensen. Deze factoren lijken van groot belang voor de verklaring van dadermobiliteit. Ondersteunen deze sociale netwerken daders? Welke kenmerken van deze netwerken zijn daarbij van belang? Aan de hand van meer dynamische onderzoeksdesigns kan worden nagegaan hoe het ruimtelijke bewustzijn, criminele kennis en misdaad zich ontwikkelen gedurende de levensloop van mensen. In dat geval zijn wij beter in staat te achterhalen waarom mensen in het verloop van hun leven op bepaalde lokaties specifieke misdrijven plegen (Laub, Nagin en Sampson, 1998; Farrington, 1998).

Gericht en systematisch criminologisch onderzoek kan na verloop van tijd uitsluitsel geven. De snelle maatschappelijke veranderingen vragen als het ware om nieuwe betrouwbare en geldige criminologische kennis. Aan het einde van de 19^e

¹¹ Maar deze theorie houdt onvoldoende rekening met de plaats van het delict en de theorie heeft wel erg veel moeite een verklaring te geven voor het optreden van organisatiecriminaliteit en georganiseerde misdaad (zie voor soortgelijke kritiek ook: Bottoms, 1993)

eeuw maakte de socioloog Durkheim met zijn analyses duidelijk dat de industriële revolutie van toen grote negatieve gevolgen had op de zelfregulerende mechanismen binnen de rurale samenleving. De afbraak van de *Gemeinschaft* leidde tot een toestand van anomie en tot minder integratie van sociale groepen in de maatschappij. Het uiteenvallen van de *extended families* en de scheiding tussen wonen en werken en een sterkere individualisering waren enkele opmerkelijke effecten van maatschappelijke veranderingen die zich ruim honderd jaar geleden in snel tempo voltrokken. Vandaag de dag ondervinden wij daarvan nog altijd de gevolgen en wij weten nu dat die op hun beurt de misdaad sterk hebben beïnvloed. Nu zijn het de snelle technologische veranderingen, schaalvergroting, internationalisering en de globalisering die gevolgen zullen hebben op de aard, de omvang en de spreiding van de misdaad in de samenleving.

Mijnheer de rector magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders!

Graag wil ik op deze plaats mijn dank uitspreken aan het *College van Bestuur* van de Universiteit Leiden en aan *het bestuur van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid* voor het in mij gestelde vertrouwen. Voor uw instemming aan mij de leerstoel in de criminologie en penologie toe te vertrouwen die illustere voorgangers als Van Bemmelen, Nagel, Buikhuisen en Van Dijk eerder hebben bekleed, voel ik mij zeer vereerd. Ik zal alles doen wat in mijn vermogen ligt om de criminologiebeoefening aan deze universiteit te bevorderen.

Het is vandaag, 23 mei, precies vier jaar geleden dat ik mijn oratie aan de Universiteit Twente uitsprak. Ik heb toen mijn promotoren en de vele vrienden, collegae en praktijkbeoefenaren bedankt voor hun bijdrage aan mijn persoonlijke en professionele ontwikkeling. Ik hoop dat zij mij het niet kwalijk nemen wanneer ik hen nu niet opnieuw in mijn dankwoord betrek. Mijn dank geldt nog altijd.

Leden van de faculteit Rechtsgeleerdheid, het departement Strafrecht en de sectie Criminologie.

Het is het afgelopen jaar een genoeg en gebleken onder u te mogen verkeren. De overgang naar de Leidse Universiteit is een goede stap gebleken. Binnen het departement Strafrecht verwacht ik veel van de samenwerking met mijn directe collegae Theo de Roos, Tineke Cleiren, Joest 't Hart, Irene Sagel, Leo Toornvliet, Albert Hauber en John van Kesteren en vele anderen om te laten zien dat criminologie zonder strafrecht even beperkt is als strafrecht zonder criminologie.

Studenten van de Universiteit Leiden.

Ik ben de voorbije periode voor jullie een beetje onzichtbaar geweest. Ik heb om voor de hand liggende redenen meer achter de schermen gewerkt. De komende jaren zal de sectie Criminologie met die van de Vrije Universiteit te Amsterdam en de Erasmus Universiteit Rotterdam druk in de weer zijn om een geheel nieuwe interuniversitaire opleiding criminologie op te bouwen. Ik hoop daarmee bij te dragen aan het volwassen worden van een fascinerende discipline. Zowel de criminologie als de crimi-

nologie studenten verdienen het over een eigen, volwaardige opleiding te beschikken.

Medewerkers van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.

Het is een groot plezier mede vorm en inhoud te geven aan de vernieuwing van een uniek onderzoeksinstituut. Elke dag ervaar ik de enorme mogelijkheden die dit instituut in zich heeft om uit te groeien tot een instituut met potentie en een grote toekomst. Gesteund door jullie enthousiasme en creativiteit, de grote inzet van het bestuur en van vele andere, nauw bij het NSCR betrokken collega's uit het hele land, zal ik mij inzetten het onderzoeksprogramma uit te voeren met betrekking tot belangrijke vraagstukken op het terrein van de criminaliteit en de rechtshandhaving.

Tot slot zou ik *Ellen, Floor en Sophie* toch opnieuw publiekelijk willen bedanken. Vier jaar geleden op deze dag beloofde ik plechtig hen na een intensief jaar 'Van Traa' in de toekomst te zullen ontzien. Zij begrijpen beter dan wie ook dat het met mijn capaciteit voorspellingen te doen slecht is gesteld. Mijn mobiliteit hebben zij liefdevol nimmer in de weg gestaan.

Ik heb gezegd.

Bibliografie

- Allen, R.C. (1996), Socioeconomic conditions and property crime: A comprehensive review and test of the professional literature, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 55, nr. 3, 293-308.
- Barak, G. (1998), *Integrating criminologies*, Boston, Allyn and Bacon.
- Barnes, G.C. (1995), Defining and optimising displacement, in: Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.), *Crime and place. Crime Prevention Studies, Vol. 4*, New York, Criminal Justice Press, 95-113.
- Barr, R. en K. Pease (1990), Crime placement, displacement, and deflection, in: Tonry, M. en N. Morris (eds.), *Crime and Justice. Vol. 12*, Chicago, University of Chicago Press, 277-318.
- Bottoms, A.E. (1993), Recent criminological and social theory. The problem of integrating knowledge about individual criminal acts and careers and aerial dimensions of crime, in: Farrington, D.P., R.J. Sampson en P-O. H. Wikström (eds.) (1993), *Integrating individual and ecological aspects of crime*, Stockholm, National Council for Crime Prevention, 57-108.
- Bottoms, A. en P. Wiles (1992), Explanations of crime and place, in: Evans, D.J., N.R. Fyfe en D.T. Herbert (eds.), *Crime, policing and place. Essays in environmental criminology*, London, Routledge, 11-35.
- Bottoms, A.E. en P. Wiles (1999²), Environmental criminology, in: Maguire, M., R. Morgan en R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, Oxford University Press, 305-349.
- Bovenkerk, F. (1995), *La Bella Bettien*, Amsterdam, Meulenhof.
- Blumstein, A., J. Cohen en D. P. Farrington (1988), Criminal career research: its value for criminology, *Criminology*, Vol. 26, 1-35.
- Braga, A.A., D.L. Weisburd, E.J. Waring, L.G. Mazerolle, W. Spelman, en F. Gajewski (1999), Problem-oriented policing in violent places: a randomized controlled experiment, *Criminology*, Vol. 37, nr. 3, 541-580.
- Brantingham, P.L. en P.J. Brantingham (eds.) (1991²), *Environmental criminology*, Prospect Heights, Waveland.
- Brantingham, P.L. en P.J. Brantingham (1985), Burglar mobility and crime prevention planning, in: R. Clarke en T. Hope (eds.),
- Brantingham, P.L. en P.J. Brantingham (1999), A Theoretical Model of Crime Hot Spot Generation, *Studies on Crime and Crime Prevention*, Vol. 8, nr. 1, 7-26.
- Brantingham, P.J. en C. R. Jeffery (1991), Afterword: crime, space, and criminological theory, in: Brantingham, P.L. en P.J. Brantingham (eds.) (1991²), *Environmental criminology*, Prospect Heights, Waveland, 227-238.
- Bruinsma, G.J.N. (1996), *Beelden van criminaliteit (oratie Universiteit Twente)*, Deventer, Gouda Quint.
- Bruinsma, G.J.N. (1996b), De zeehaven Rotterdam en de luchthaven Schiphol, In Bruinsma, G.J.N. en F. Bovenkerk, *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: Branches*, 59-100.
- Bruinsma, G.J.N. (1996c), De autobranche en (vracht)autocriminaliteit, In Bruinsma, G.J.N. en F. Bovenkerk, *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: Branches*, 101-148.

- Bruinsma, G.J.N. (1999), *Criminaliteitsbeeld van Twente in 1995, 1996 en 1997*, Enschede, IPIT.
- Bruinsma, G.J.N. (1999), Stedelijke criminaliteit, sociale netwerken en differentieële-associatietheorie, *Tijdschrift voor Criminologie*, 41e jrg., nr. 2, 138-140.
- Bruinsma, G.J.N. en M.A. Zwanenburg (red.) (1992), *Methodologie voor bestuurskundigen*, Muiderberg, Coutinho.
- Bruinsma, G.J.N. en H.G. van de Bunt (1998), Spreiding en concentratie van criminaliteit. Een inleiding, *Tijdschrift voor Criminologie*, 40^e jrg., nr. 4, 334-344.
- Bruinsma, G.J.N. en G. Meershoek (1999), Organized crime and trafficking in women from Eastern Europe in the Netherlands, in: Williams, Ph. (ed.), *Illegal immigration and commercial sex. The new slave trade*, Frank Cass, 105-118.
- Cornish, D.B. en R.V. Clarke (1987), Understanding crime displacement: an application of rational choice theory, *Criminology*, Vol. 25, nr. 4, 933-947.
- Eck, J.E. (1993), The threat of crime displacement, *Criminal Justice Abstracts*, Vol. 25, nr. 3, 527-546.
- Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.) (1995), *Crime and place. Crime Prevention Studies, Vol. 4*, New York, Criminal Justice Press.
- Eck, J.E. en D. Weisburd (1995), Crime places in crime theory, in: Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.), *Crime and place. Crime Prevention Studies, Vol. 4*, New York, Criminal Justice Press, 1-33.
- Einstadter, W. en S. Henry (1995), *Criminological theory. An analysis of its underlying assumptions*, Fort Worth, Harcourt Brace.
- Eshof, P. van den en A.W.M. van der Heijden (1990), Tienduizend overvallen, in: Bruinsma, G.J.N. en H.G. van de Bunt (red.), *Beschrijvende criminologie themanummer Tijdschrift voor Criminologie*, 32^e jrg., 56-66.
- Deutsch, S.J., J.J. Jarvis en R.G. Parker (1979), A network flow model for forecasting and evaluating criminal displacement, *Evaluation Quarterly*, Vol. 3, nr. 2, 219-235.
- Farrington, D.P. (1988), Studying changes within individuals: the causes of offending, in: Rutter, M. (ed.), *Studies of Psychological Risks: The power of Longitudinal Data*, Cambridge, Cambridge University Press, 158-183.
- Farrington, D.P., R.J. Sampson en P-O. H. Wikström (eds.) (1993), *Integrating individual and ecological aspects of crime*, Stockholm, National Council for Crime Prevention.
- Field, S. (1992), The effect of temperature on crime, *The British Journal of Criminology*, Vol. 32, nr. 3, 340-351.
- Fijnaut, C.J.C.F. (1991), De internationalisering van (georganiseerde) misdaad in West-Europa: een toenemend probleem?, *Delikt & Delinkwent*, 21^e jrg., nr. 9, 956-972.
- Fijnaut, C.J.C.F., F. Bovenkerk, G.J.N. Bruinsma en H.G. van de Bunt (1998), *Organized Crime in the Netherlands*, New York, Kluwer Law.
- Gabor, T. (1990), Crime displacement and situational prevention: toward the development of some principles, *Canadian Journal of Criminology*, Vol. 32, nr. 1, 41-73.
- Geerken, M.R. (1994), Rap sheets in criminological research: considerations and caveats, *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 10, nr. 1, 3-21.

- Gottfredson, M.R. en T. Hirschi, (1987), The methodological adequacy of longitudinal research on crime, *Criminology*, Vol. 25, 581-614.
- Gottfredson, M.R. en T. Hirschi, (1990), *A general theory of crime*, Stanford, Stanford University Press.
- Hagan, J. (1993), The social embeddedness of crime and unemployment, *Criminology*, Vol. 31, nr. 4, 465-491.
- Hagan, J. en B. McCarthy (1998), *Mean streets. Youth crime and homelessness*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Haller, M.H. (1971), Organized crime in urban society: Chicago in the twentieth century, *Journal of Social History*, Vol. 5, nr. 2, 210-234.
- Hesseling, R.B.P. (1992), Dadermobilititeit, een eerste verkenning, *Tijdschrift voor Criminologie*, 34e jrg., nr. 2, 98-114.
- Hesseling, R.B.P. (1994), *Stoppen of verplaatsen?*, Deventer: Gouda Quint (WODC 137).
- Hezewijk, R. en G.J.N. Bruinsma (1979), Vrouwencriminaliteit: de achilleshiel van de criminologie, *Tijdschrift voor Criminologie*, 21e jrg., 221-231.
- Kernteam NON (1999), *Oost-Europese georganiseerde misdaad: een bedreiging voor Nederland?*, Nijverdal, Afdeling Informatie.
- Kimm Rossmo, D. (1995), Place, space, and police investigations: hunting serial violent criminals, in: Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.), *Crime and place. Crime Prevention Studies*, Vol. 4, New York, Criminal Justice Press, 217-235.
- Kleemans, E.R. (1996), *Strategische misdaadanalyse en stedelijke criminaliteit (diss. UT)*, Enschede, IPIT.
- Kleemans, E.R., E.A.I.M. van den Berg en H.G. van de Bunt (1998), *Georganiseerde criminaliteit in Nederland*, Den Haag, WODC.
- Koppen, P.J. van en J.W. de Keijser (1997), Desisting distance decay: on the aggregation of individual crime trips, *Criminology*, Vol. 35, nr.4, 505-515.
- Laub, J.H., D.S. Nagin en R.J. Sampson (1998), Trajectories of change in criminal offending: good marriages and the desistance process, *American Sociological Review*, Vol. 63, 225-238.
- Lauritsen, J. (1998), The age-crime debate: assessing the limits of longitudinal self-report data, *Social Forces*, Vol. 77, nr. 1, 127-155.
- Maltz, M.D. (1995), Criminality in space and time: life course analysis and the micro-ecology of crime, in: Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.), *Crime and place. Crime Prevention Studies*, Vol. 4, New York, Criminal Justice Press, 315-347.
- Martens, P.L. (1993), An ecological model of socialisation in explaining offending, in: Farrington, D.P., R.J. Sampson en P-O. H. Wikström (eds.) (1993), *Integrating individual and ecological aspects of crime*, Stockholm, National Council for Crime Prevention, 109-152.
- Mativat, F. en P. Tremblay (1997), Counterfeiting credit cards. Displacement effects, suitable offenders and crime wave patterns, *The British Journal of Criminology*, Vol. 37, nr. 2, 165-183.
- Messner, S.F. (1986), Geographical mobility, governmental assistance to the poor, and rates of urban crime, *Journal of Crime and Justice*, Vol. 9, 1-18.
- Miethe, T.D. (1991), Citizen-based crime control activity and victimization risks: an examination of displacement and free-rider effects, *Criminology*, Vol. 29, nr. 3, 419-439.

- Miethe, T.D. en R. McCorkle (1998), *Crime profiles. The anatomy of dangerous persons, places, and situations*, Los Angeles, Roxbury.
- Miethe, T.D., M. Hughes en D. McDowall (1991), Social changes and crime rates: an evaluation of alternative theoretical approaches, *Social Forces*, Vol. 70, 165-185.
- Nagel, W.H. (1949), *De criminaliteit van Oss, 's-Gravenhage*, Daamen.
- Nagel, W.H. (1976), *De tijd en de criminoloog (afscheidscollege RUL)*, z.p., z.u.
- Nagin, D.S., D.P. Farrington en T. E. Moffit (1995), Life course trajectories of different types of offenders, *Criminology*, Vol. 33, 111-139.
- Nichols, W.W. (1980), Mental maps, social characteristics, and criminal mobility, in: D.E. Georges-Abeyie en K.D. Harries (eds.), *Crime. A spatial perspective*, New York, Columbia University Press, 156-166.
- Passas, N. en R. Agnew (eds.) (1995), *The future of anomie theory*, Boston, Northeastern University Press.
- Passas, N. en G.J.N. Bruinsma (2000), *The interface between transnational organized criminals and local legal sectors and local governments in societies*, onderzoeksvoorstel promotieplaats NSCR, Leiden.
- Pelfrey, W.V. (1998), Tourism and crime: a preliminary assessment of the relationship of crime to the number of visitors at selected sites, *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, Vol. 22, nr. 2, 293-304.
- Porter, M. (1996), *Tackling cross border crime*, London, Home Office.
- Rhodes, W.M. en C. Conly (1991), Crime and mobility: an empirical study, in: Brantingham, P.L. en P.J. Brantingham (eds.) (1991²), *Environmental criminology*, Prospect Heights, Waveland, 167-188.
- Rovers, B. (1996), *Criminografie van Rotterdam*, Rotterdam, EUR/Gouda Quint.
- Rovers, B. (1997), *De buurt een broeinest?. Een onderzoek naar de invloed van de woonomgeving op jeugdcriminaliteit*, Nijmegen, Ars Aequi.
- Sampson, R.J. (1993), Linking time and place: dynamic contextualism and the future of criminological inquiry, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 30, 426-444.
- Sampson, R.J. en J.H. Laub (1993), *Crime in the making. Pathways and turning points through life*, Cambridge, Harvard University Press.
- Shaw, C.R. en H.D. McKay (1942), *Juvenile delinquency and urban areas. A study of rates of delinquency in relation to differential characteristics of local communities in American cities*, Chicago, University of Chicago Press.
- Sellin, Th. (1970²), The conflicts of conduct norms (1938), in: Wolfgang, M.E., L. Savitch en N. Johnston (eds.), *The sociology of crime and delinquency*, New York, Wiley.
- Smith, C.J. en G.E. Patterson (1980), Cognitive mapping and the subjective geography of crime, in: D.E. Georges-Abeyie en K.D. Harries (eds.), *Crime. A spatial perspective*, New York, Columbia University Press, 205-218.
- Stangeland, P. (1995), *The crime puzzle. Crime patterns and crime displacement in Southern Spain*, Malaga, IAIC.
- Stark, R. (1987), Deviant places: a theory of the ecology of crime, *Criminology*, Vol. 25, 893-909.
- Stelfox, P. (1998), Policing lower levels of organized crime in England and Wales, *The Howard Journal*, Vol. 37., nr. 4, 393-406.

- Sutherland, E.H. (1924), *Criminology*, Philadelphia, Lippincott.
- Sutherland, E.H., (1947), *Principles of criminology*, Philadelphia, Lippincott.
- Tittle, C.R. (1995), *Control Balance. Toward a general theory of deviance*, Boulder, Westview.
- Tittle, C.R. en R. Paternoster (1988), Geographic mobility and criminal behavior, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 25, nr. 3, 301-343.
- Warr, M. (1993), Age, peers, and delinquency, *Criminology*, Vol. 31, nr. 1, 17-40.
- Warren, J., et.al. (1998), Crime scene and distance correlates of serial rape, *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 14, nr. 1, 35-59.
- Weisburd, D. and L. Green (1995), Measuring immediate spatial displacement: methodological issues and problems, in: Eck, J.E. en D. Weisburd (eds.), *Crime and place. Crime Prevention Studies, Vol. 4*, New York, Criminal Justice Press, 349-361.
- Wijngaarden, J. van en F. Boerman (1997), *Criminaliteit in Nijmegen, Een beschrijving van aard, omvang en spreiding van criminaliteit, met speciale aandacht voor berovingen*, Amsterdam, VU.
- Wiles, P. (1999), Troubled neighbourhoods, in: Bruinsma, G.J.N. en C.D. van der Vijver (eds.), *Public Safety in Europe*, Enschede, IPIT, 45-64.
- Wiles, P. en A. Costello (2000), *The 'road to nowhere': the evidence for travelling criminals*, London, Home Office (nog niet gepubliceerd).
- Zimring, F.E., A. Ceretti en L. Broli (1996), Crime takes a holiday in Milan, *Crime & Delinquency*, Vol. 42, nr. 2, 269-278.

